

УДК 378.1:37:159.952.13

Дубяга С.М., Кучина Л.І.

МЕТА-ТЕОРЕТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. Дубяга С.М., Кучина Л.І. Мета-теоретичне мислення як детермінанта професійної підготовки майбутнього вчителя. У статті наголошується на важливості розвитку мета-теоретичного мислення майбутніх учителів, пропонуються деякі акценти розвитку даного виду мислення, зокрема, через посилення філософської рефлексійної спрямованості при викладанні педагогічних дисциплін.

Ключові слова: мета-теоретичне мислення, детермінанта, філософська рефлексійна спрямованість, підготовка вчителя.

Аннотация. Дубяга С.Н., Кучина Л.И. Мета-теоретическое мышление как детерминанта профессиональной подготовки будущего учителя. В статье акцентируется внимание на развитии мета-теоретического мышления будущих учителей, предлагаются некоторые акценты развития данного вида мышления, а именно, через усиление философской рефлексивной направленности при изучении педагогических дисциплин.

Ключевые слова: мета-теоретическое мышление, детерминанта, философская рефлексивная направленность, подготовка учителя.

Summary. Dubyaga S.N., Kuchina L.I. Meta-theoretical thinking as a determinant of future teacher's professional preparation. In this article authors attract readers' attention to the development of meta-theoretical thinking of future teacher, some accents of development of this

kind of thinking are proposed through philosophical reflexive orientation inforcement while pedagogical subjects studying.

Key words: meta-theoretical thinking, determinant, philosophical reflexive orientation, teacher preparation.

Постановка проблеми. Сучасна гуманістична парадигма освіти передбачає оволодіння педагогами системними знаннями щодо закономірних зв'язків людини з природою, світом та суспільством і становлення особистості у національному соціокультурному та освітньому просторі. Тому проблема якісної професійної підготовки майбутніх учителів є актуальною в будь-якому суспільстві. У зв'язку з цим на сучасному етапі значно підвищуються вимоги суспільства до творчого потенціалу молоді; інтенсивно здійснюється пошук оптимального змісту, форм і методів підготовки педагогів, готових до професійної творчості, яка сприяє самоактуалізації і самореалізації вчителів. Відомо, що новий зміст освіти, виникнення нових технологій навчання, реформування соціально-економічної системи створили в суспільстві ситуацію, коли неможливо навчитися чогось раз на все життя. У зв'язку з цим у освітян є потреба постійно поглиблювати й оновлювати знання, вміння й навички.

Завдяки змінам у суспільній свідомості сформувались нові цінності й в освіті – пріоритет саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти над передачею знань, умінь і навичок, а звідси – й інтересів особистості над навчальним планом, навчальними програмами. Вчитель має чітко усвідомити, що домінантами сучасного освітнього процесу мають стати гуманістичні, аксіологічні, рефлексійні, світоглядно-методологічні орієнтири.

У зв'язку з розвитком суспільства сучасний учитель, з одного боку, усвідомлює необхідність професійного самовдосконалення і саморозвитку, а з іншого – можливості для застосування різноманітних методик і нових технічних засобів у навчально-виховному процесі, а це – прерогатива, про яку ще десять років тому вчителі могли лише мріяти. У Концепції загальної середньої освіти зазначається, що потребує розв'язання „проблема підготовки вчителя, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, постійно дбає про своє особистісне і професійне зростання, вміє досягти нових педагогічних цілей” [2, с. 6]. Тому виникає необхідність досліджувати проблеми підготовки майбутніх учителів.

Сучасні вчені вважають освіту вирішальним фактором розвитку суспільства і визначають шляхи розвитку освіти: „У новій системі освіти пріоритетною має стати орієнтація на розвиток особистості, творчого потенціалу виховання. Вміння самостійно мислити, аналізувати факти, добувати і узагальнювати знання, прагнення до самостійного саморозвитку, не лише інтелектуального, але й морального, творча активність – ось ті головні риси особистості, які передусім повинна формувати сучасна система освіти”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування особистості сучасного вчителя досліджували такі вчені, як В.Андрущенко, С.Гончаренко, Л.Губерський, М.Євтух, В.Журавський, І.Зязюн, В.Кремень, В.Кушерець, І.Надольний, В.Огнев'юк, О.Савченко, О.Сердюк; історичний аспект вказаної проблеми було опрацьовано в роботах В.Буткевич, В.Кан-Калика, Г.Леонової, В.Сластьоніна; психологічні засади розвитку особистості вчителя розкрито у працях Л.Божович, І.Зимньої, Н.Кузьміної та ін.

У сучасній психолого-педагогічній науці обґрунтовуються й розробляються різні методи професійного розвитку вчителів: А.А. Калюжний, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Митина, Е.А. Орлова, Й.П. Чертикова та ін. Автори пропонують використовувати активні методи соціально психолого-педагогічного навчання – педагогічні тренінги, рольові, ділові і ситуаційні ігри, групові тематичні дискусії тощо. Одним з напрямків такої роботи є розвиток у педагогів професійного мислення.

Формулювання цілей статті. У своїй статті ми пропонуємо деякі акценти розвитку мислення майбутніх учителів при викладанні педагогічних дисциплін. Вважаємо, що за допомогою них слід розвивати рефлексійне мислення, допомогти з'ясувати: місце педагогіки в системі людського пізнання; логіку розвитку педагогічної думки та основних ідей світової педагогіки; проблемне поле педагогіки та її зв'язки з проблемами сучасності. Крім цього, студент зможе осмислити: логіку диференціації педагогічного знання; явище педагогіки як сфери, за допомогою якої здійснюється естафета людських надбань; феномен людини в світі. Також необхідно, щоб студент міг зрозуміти: логіку розвитку педагогічної думки, оригінальні ідеї та надбання видатних педагогів; якісні особливості суспільних процесів у їх відмінності від процесів природи; провідну педагогічну проблематику в розвитку пізнання. Засвоєння дисципліни допоможе також усвідомити: своєрідність, взаємодоповнюваність та оригінальність філософсько-педагогічної думки; ідеї педагогіки, що виявились найбільш продуктивними для розвитку суспільства; роль педагогіки в розвитку культури. Бажано наблизити молодь до діалогу, що уможливорює пошук правди, істини і наближає до розуміння таємниць людини.

Вважаємо, що дидактична підготовка вчителя не повинна обмежуватись предметним змістом. Важливим є соціальний зміст, формування гуманістичної спрямованості та навичок ідентифікації з професією педагога. Все це шлях до гуманістично спрямованої педагогічної діяльності, в центрі якої знаходиться „Людина”, її труднощі і досягнення, її минуле і майбутнє, її доля [3].

Досить своєчасно і доречно наголошує відома дослідниця Т.С.Троїцька, що підготовка компетентних фахівців, професіоналів, здатних до філософського осмислення життя, є одним із основних завдань системи освіти України [5, с.3]. Згідно з державними документами (Закон України „Про вищу освіту”, „Державною програмою „Вчитель”, „Державною національною

програмою „Освіта” („Україна ХХІ століття”) та іншими сучасними документами, зокрема, деклараціями Болонського процесу передбачається переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості. Все це вважаємо методологічною площиною для професійної підготовки педагогів, зокрема, формування їх компетентності, оскільки перед сучасним педагогом виникають найрізноманітніші труднощі та проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У педагогічній науці та практиці виникли певні суперечності, зокрема, сучасні педагоги, які оволоділи предметними знаннями, технологіями, не завжди мають можливість реалізувати особистісні (світоглядні) позиції, програми, ментальне, ірраціональне ставлення до світу, не спроможні створити власний позитивний педагогічний імідж. В теоретичній і в практичній площині вирішення поставлених завдань залежить від зміни мотиваційної, змістовної, процесуальної та інших складових навчання, від перегляду особливостей організації цього процесу, в якому орієнтиром є відхід від вимоги щодо накопичення знань до потреби їх здобуття та осмислення.

Певною мірою, на нашу думку, ця суперечність розв’язується на теоретичному рівні. Проблеми сприйняття світу, бачення явищ, їх оцінки та аналізу світу і себе в ньому розкривались у працях філософів К.Отто, Ю. Хабермас, К. Черрі), психологів (Г. Балл, Л.С.Виготський, Г.Костюк, Л.Петровська, В. Семиченко), педагогів (А.Макаренко, С.Русова, В.Сухомлинський, К.Ушинський), соціологів (Г.Андрєєва, М.Качан). Ця проблема та пов’язані з нею, стали предметом уваги філософів освіти В.Андрущенко, В.Кременя, В. Розіна, В. Стьопіна, Г.Юдіна та інших. Теоретичні основи розвитку процесів становлення вчителя розкриті в наукових працях О.Леонтьєва, І.Страхова, Л.Савенкової, І.Зязюна. Питання діалогічної взаємодії вчителя і учня вивчали М.Бахтін, О.Виговська, О. Савченко, І. Бондар. Дослідження О.А. Дубасенюк, Н.В.Кузьміної, К.Платонова, О.Щербакова довели необхідність певного рівня майстерності майбутнього вчителя і складових: професійної спрямованості, педагогічної техніки, здібностей, мислення тощо. У дисертаційних роботах І. Аносова, Л. Вовк, Н. Колосової, О. Кузнецової, Г. Трофімова досліджуються психологічні та педагогічні аспекти розвитку вмінь учителів.

Якщо компетентність – це загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчання [1, с. 64], то основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є:

- комунікативні (опанування важливого усного і писемного спілкування, оволодіння кількома мовами);
- інформаційні (оволодіння вміннями здобувати інформацію, осмислювати її);

- соціальні (щодо формування цінностей демократичного суспільства, громадянських якостей особистості);
- полікультурні (розуміння несхожості людей, культур);
- саморозвитку та самоосвіти (потреба і готовність постійно навчатись)

[4], то ми пропонуємо розвивати мета-теоретичне мислення майбутнього вчителя для досягнення в перспективі фахової компетентності [5].

Поступова переорієнтація на особистісно-орієнтований підхід до навчання та на особистісно-орієнтовану методику викладання навчальних предметів змінює спрямованість відносин учителя з учнем. Тільки вчитель з полікомпетентностями, як правило, орієнтує на діалогічну стратегію педагогічної взаємодії, спільну діяльність до досягнення конструктивних результатів. Вищезазначене дає підставу констатувати, що в теорії і практиці розроблено структуру, зміст знань та умінь учителя, психологічні умови їх розвитку, накопичено певний досвід розвитку у системі підготовки майбутнього вчителя, проте, недостатньо розробленою залишається проблема розвитку мета-теоретичного мислення в процесі викладання педагогічних дисциплін, що унеможлиблює розвиток професійної компетентності педагога [6, с. 124].

Саме тому розвиток компетентностей потребує зовсім іншого мислення (за змістом і за формою), яке останнім часом називають „нове педагогічне мислення”, провідною детермінантою якого стає мета-теоретичне мислення, яке розуміють як сукупність правил, що можуть змінюватись згідно з конкретно-історичним станом, культурою, ментальністю особи. Ці позиції мають назву архетипів. Невизначеність, хаосомність, інтерпретація контексту замість тексту є ознаками такого мислення. Отже мета-теоретичне мислення – сукупність принципів, що на конкретному історичному етапі розвитку є певним способом теоретичної діяльності для пояснення явищ, визначають вибір засобів цієї діяльності, а також формують бачення світу [3, с. 56].

Специфіка викладання педагогічних дисциплін уможлиблює, на наш погляд, розвиток діалектичного мислення у майбутніх педагогів. Адже безперечно, що саме розгляд педагогічних явищ, фактів дозволить мислити не лише в площині репродукції і навіть не в площині людської („життєвої мудрості”, „здорового глузду”), адже вони є відносними, а досягати філософського рівня. З падінням духовної якості життя, коли суспільні ідеали примітивізуються, „життєва мудрість” секуляризується – спрощується. Так, наприклад, відбувалась заміна основної ідеї християнства духовного примирення – мудрістю боротьби, а вже в другій половині ХХ століття „життєвою мудрістю” радянської людини стала „мудрість користі“, яка з 1990 року, на жаль, є офіційною ідеологією. І тому, якщо „життєва мудрість” базується на ідеях егоцентризму і особистої користі, євангельська – на ідеї любові, то об’єктивним поглядом буде – філософське, а саме діалектичне

мислення, що допоможе уникати однобокості. Для цього необхідною є колізійність – здатність знаходити і аналізувати глибокі причини подій, внутрішні джерела, зв'язки, механізми розвитку та прояву сутності. Крім того слід використовувати можливості варіативного (дихтомічного) мислення, яке передбачає вміння в кожній типовій ситуації знайти альтернативну рівноможливість.

Слід акцентувати, що сучасна філософія вважає: особливістю гуманітарного мислення (у порівнянні з „класичним” суспільно-науковим) є визначення високого ступеню невизначеності, існування в системі невизначеностей, ймовірнісний характер дії закономірностей. З цієї точки зору в гуманітарних галузях відсутні категорії „правильно-неправильно”, а є – „переконливо-непереконливо”, „логічно-нелогічно”.

Ймовірно, діалектичний підхід є важливим, але не універсальним принципом педагогічного мислення, адже воно може ускладнити спроби вибору в проблемних ситуаціях, дозволить бачити переваги недоліків і недоліки переваг варіантів. Слід не ігнорувати найважливішого правила ієрархічного підходу: щоб здійснити вибір, слід мати уявлення не тільки про рівноможливість, але і про „вище”, „нижче”, „суттєве”, „несуттєве”, „більш позитивне”, „менш позитивне”. На жаль, викладання педагогічних дисциплін часто має вигляд прописних істин, декларованих положень, що обмежує пошук, світоглядну позицію, особистісне зростання. Особливістю їх викладання повинна бути спрямованість на формування мета-теоретичного мислення, адже посилення філософської складової в підготовці майбутнього вчителя є базою для розвитку особистості фахівця, тому що життя вимагає не лише знання фактів (історичний підхід), а й спрямування на певне усвідомлення причин, наслідків, детермінант, рефлексії та діалогу в площині „минуле – сучасне”. Мета-теоретичне мислення передбачає вихід із жорстких канонів наукової реальності, різнобічний аналіз конкретної об'єктивної реальності з урахуванням амбівалентності світу, усвідомлення певних закономірностей. Ймовірно, певні факти в іншій реальності на основі світоглядної варіативності можуть набувати зовсім інших відтінків у тлумаченні, якщо при цьому мати на увазі певний досвід, ментальність, культурну матрицю, архетипи [5].

Результати наших спостережень показали, що компетентність майбутніх учителів та її спрямованість на розвиток мета-теоретичного мислення може ефективно розвиватись в умовах чітко змодельованої структури підготовки фахівців. Розвиток компетентності ми розглядаємо як педагогічний процес, що здійснюється в процесі реалізації особистісного потенціалу, полягає у сприйнятті себе як суб'єкта навчання, осмисленні педагогічних подій та явищ. Актуальним є перегляд форми спілкування в системі „викладач – студент” із застарілої – вимога репродуктивних знань, до сучасної – діалогічної. Ця зміна характеру спілкування, безперечно є основною серед інших умов практичного

впливу на підготовку вчителів. Умовою формування мета-теоретичного мислення майбутніх учителів при викладанні педагогічних дисциплін є намагання відтворювати історичне і сьогоденне буття людини, яка навчається і яка навчає таким чином, що загальні норми і правила перетворюються: по-перше, у з'ясування суто людських проблем; по-друге, у спроби врахування ментальних та культурних проблем, типів мислення; по-третє, в усвідомлення нелінійності, хаосомності, невпорядкованості, нескінченності, амбівалентності розвитку особистості [3, с.50].

Таким чином, для успішної реалізації мети слід посилити філософську рефлексійну спрямованість при викладанні педагогічних дисциплін та організувати роботу за напрямками:

посилення філософської складової при викладанні педагогічних дисциплін;

організація рефлексійної діяльності на позааудиторних заняттях: у роботі педагогічного гуртка (професійно-рефлексивний практикум та написання проекту власного майбутнього).

Варіативність змісту педагогічних дисциплін та можливість інтеграції різноманітних навчальних матеріалів показала практичну значущість запропонованого підходу. Рефлексія напрацьованого досвіду уможлиблює вибір рефлексійних цінностей, корекцію „Я”, інтеграцію „Я – ідеального” з „Я – реальним”, свідоме прийняття себе тощо. Рефлексійний підхід вимагає перегляду акцентів щодо організації педагогічної діяльності і відповідно кожного компоненту: цільового, мотиваційного, змістового, процесуального, контролюючого, оцінного.

Висновки. Отже, найголовнішим у діяльності педагога, основою його роботи є спрямованість його діяльності і професіоналізм. Професійне мислення слід розвивати за умов: створення позитивної педагогічної атмосфери в університеті, спрямованої на формування високоморальної особистості; організація і здійснення процесу навчання на основі поліцентричного підходу; стимулювання формування і розвитку знань міжкультурної взаємодії, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей у процесі виховної роботи; врахування ментального потенціалу конкретної людини; сприяння гармонізації зовнішніх обставин, інтер- та інтрапсихічного простору, аутентичному поєднанню внутрішнього та зовнішнього; сприяння ідентифікації особистості з професією вчителя; дотримання спрямованості на самореалізацію особистості; створення моделей власного майбутнього, активізація „Я – реального” та „Я – ідеального”; усвідомлення, що пріоритетними є особистісно-ділові якості людини, вихованість, ерудиція, професіоналізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР /сост. Н.П. Калениченко. – М: Педагогика, 1988. – 640 с.

2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Педагогічна газета. – 2000. – № 9. – С. 6-7.
3. Молодиченко В.В. Практикум з історії педагогіки / В.В.Молодиченко, Т.С.Троїцька, Л.І.Кучина. – Мелітополь, 2008. – 52 с.
4. Підласий І.П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя / І.П.Підласий. – Х.: Вид. група „Основа”, 2009. – 360 с.
5. Троїцька Т.С. Філософія: навч.- метод. посіб. Практикум / Т.С.Троїцька. – Мелітополь: МДПУ, 2008. – 76 с.
6. Химинець В.В. Інноваційна освітня діяльність / В.В.Химинець. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 360 с.